

Шарабидин кызы А.

БААЛУУ КАГАЗДАРДЫН КОРПОРАЦИЯЛАРДЫ ӨНҮКТҮРҮҮДӨГҮ ОРДУ

Шарабидин кызы А.

МЕСТО ЦЕННЫХ БУМАГ В КОРПОРАТИВНОМ РАЗВИТИИ

Sharabidin kyzy A.

PLACE SECURITIES OF CORPORATE DEVELOPMENT

УДК: 338/41.55

Макалада баалуу кагаздардын түшүнүгү, түрлөрү жана коммерциялык уюмдарды өнүктүрүүдөгү орду туурасында баяндалат.

Негизги сөздөр: ишмердүүлүк, баалуу кагаздар, коррупция, ролу, орду.

В статье рассматривается понятие и виды ценных бумаг, его роль в деятельности корпорации.

Ключевые слова: деятельность, ценные бумаги, коррупция, роль, место.

The article discusses the concept and types of securities, its role in the activities of the corporation.

Key words: activities, securities, corruption, role, location.

Коммерциялык уюмдар анын ичинде корпорациялар өздөрүнүн иш-аракеттерин өркүндөтүү, пайда көрүүнүн булагы катары көпчүлүк учурда баалуу кагаздарды пайдаланышат. Демек, баалуу кагаз дегенибиз – бирөөнүн кандайдыр бир мүлккө укугу бар экендигин күбөлөндүрүүчү документ болуп саналат. Баалуу кагаз көрсөтүлгөндө гана күчү бар болот. Учурда корпорациялар жалпы эле коммерциялык уюмдардын көбөйгөндүгүнө байланыштуу баалуу кагаздардын саны да бир топко өстү десек да болот.

Бүгүнкү мамлекеттик баалуу кагаз рыногу финансы рыногунун өтө динамикалуу өнүгүп келе жаткан сегменттеринин бири. Ал биздин өлкөдө 1993-жылдан баштап иштеп келе жатат. Корпоративдик баалуу кагаз рыногуна келсек, анда ал республикада түйүлдүк түрүндө турат, баалуу кагаздар жана операциялардын солгундугу менен финансы жагынан кыйынчылыктарды башынан өткөрүп жатат.

Фонд биржасынын иштеп жатышынын учурунда операциялар эмитенттердин чектелүү чөйрөсү менен жүргүзүлдү. Баалуу кагаздардын саны боюнча алардын өсүшү байкалууда.

Баалуу кагаз деп – белгиленген формадагы милдеттерди, реквизииттерди сактоо менен ырасталган документ. Баалуу кагаз:

Биринчиден: белгиленген форманы жана милдеттүү реквизииттерди сактоо менен күбөлөндүргөн документ же укуктарды мыйзамда белгиленген ыкмалар менен белгилөө баалуу кагаз болуп эсептелет.

Баалуу кагазды өткөрүп берүү менен ал тарабынан күбөлөндүрүлгөн укуктар чогуусу менен өтөт.

Экинчиден: баалуу кагаздар менен күбөлөндүрүлүүчү укуктардын түрлөрү, баалуу кагаздардын милдеттүү реквизииттери, баалуу кагаздын форма-

сына карата талаптар жана башка зарыл талаптар Кыргыз Республикасынын мыйзамы же алар белгиленген тартипте аныкталат.

Баалуу кагаздын милдеттүү реквизииттеринин жок болушу же баалуу кагаздын ал үчүн белгиленген формага ылайык келбеши анын жараксыз болушуна алып келет.

Үчүнчүдөн: мыйзамда каралган учурда баалуу кагаз тарабынан күбөлөндүрүлгөн укуктарды жүзөгө ашыруу жана өткөрүп берүү үчүн аларды баалуу кагазды өзүнүн атынан чыгарууну жүзөгө ашырган жана анда билдирилген милдеттенмелер боюнча жоопкерчиликте болгон эмитенттин – адамдын атайын реестринде бекемделген (кадимки же компьютердик) далилдер жетиштүү болот.

Негизинен баалуу кагаздарды үч топко бөлүп карасак болот. Алар:

– Үлүштүк баалуу кагаздар: бул баалуу кагазга акцияны айтсак болот. Акция – бул акционер коомунун капиталына үлүш кошкондугун күбөлөндүрүүчү болуп саналат. Акциянын ээсине пайданын тийиштүү бөлүгүн дивидент формасында алууга укук берет.

Дивидент – дегенибиз бөлүштүрүлө турган дегенди түшүндүрүп, акцияларынын санына жараша акционерлерге бөлүнүп берилүүчү акционердик коомдук таза кирешесинин жалпы суммасынын бир бөлүгү. Дивиденддер түрүндө акционердик коомдун пайдасынын бир бөлүгүн алууга, акционердик коомдун иштерин башкарууга катышууда жана ал жоюлгандан кийин калган мүлктүн бир бөлүгүнө аны кармоочунун (акционердин) укугун күбөлөндүрүүчү баалуу кагаз акция деп таанылат.

Акциялар талап кылуучуга же аты жазылып, эркин жүгүртүлүүчү же жүгүртүү чөйрөсү чектелүү боло алат.

Акционердик коом өзүнүн ээлик кылуу ишинин натыйжаларына карабастан өлчөмү акцияларды чыгарууда белгиленген проценттерди алууга аны кармоочуга гарантия берүүчү, ошондой эле акционердик коом жоюлгандан кийин калган мүлктүн бир бөлүгүн алууга башка акционерлерге караганда жеңилдетүүчү укугун берүүчү артыкчылыктуу акцияларды мыйзамда белгиленген чектерде чыгарууга акылуу.

– Карыз – милдеттенме баалуу кагаздарына облигация, вексель жана сертификатты айтсак болот.

Облигация – деп анда каралган мөөнөттө номиналдык наркта же башка мүлктүк эквивалентте облигацияны чыгарган жактан алууга аны кармоочунун

укугун күбөлөндүрүүчү баалуу кагаз таанылат. Облигация аны кармоочуга анын номиналдык наркынан белгиленген процентти алууга болгон укукту же башка мүлктүк укуктарды да берет.

Облигациялар өздүк гана, эркин жүгүртүлүүчү, же жүгүртүүсү чектелген болушу мүмкүн.

Ал эми вексель бизче которгондо алмашуу дегенди түшүндүрүп, баалуу кагаз түрү, акча милдеттенмеси, талашсыз карыз милдеттенме документи. Вексель жөнөкөй жана которулуучу болуп бөлүнөт. Эл аралык соодада өлкөлөрдө ички акча жүгүртүүдө кредит – эсептешүү жагынан негизги ыкмалардын бири.

Векселдин ээсине (вексель кармоочуга) белгилүү сумманы векселде каралган мөөнөт келгенде төлөп берүүгө вексель берүүчүнүн (жөнөкөй вексель) же векселде көрсөтүлгөн башка төлөөчүнүн (каторулуучу вексель) эч нерсе менен шартталбаган милдеттенмесин күбөлөндүргөн баалуу кагаз вексель деп таанылат. Векселди бир кишиден экинчи кишиге берүүдө атайын жазуу – индоссамент аркылуу берилет.

Сертификатты айта турган болсок – бул мамлекет органдарынын өз ара беришкен карыз милдеттенме кагазы. Товарларды экспертизациялоонун негизинде компотенттик органдар тарабынан берилүүчү товардын сапатын күбөлөндүргөн документ. Андан кийинки баалуу кагаздын түрү:

– Өндүрүштүк баалуу кагаздарга: опцион, варранд жана фьючердик бүтүм кирет. Ар биринин маанисине токтоло турган болсок;

Опцион – бул сатуу жана сатып алуу операцияларын жүргүзүүдө колдонулуучу баалуу кагаз, өз алдынча болуп саналат.

Ал эми варранд болсо, товарды складка тапшырганда анын ээсине берилүүчү документ, баалуу кагаз болуп санала.

Фьючердик бүтүм – контракта көрсөтүлгөн акцияларды жана товарларды акчалай сумма менен төлөп, белгилүү мөөнөттөн кийин бүтүм баасын түзүүдө фондулук же товардык биржалардын келишиминин түрү.

Демек, баалуу кагаздар корпорациялардын кирешесинин негизги булагы катары да айтсак болот.

Экономикалык жактан да баалуу кагаздарды экономисттер төмөндөгүдөй бөлүп караган: акчалай, товардык жана инвестициялык деп бөлүшкөн.

Акчалай баалуу кагаз деп – эсептик төлөөлөрдү тейлейт. Аларга вексель, чек жана башкаларды кошушкан. Ал эми товардык баалуу кагаздар – деп товарларды складка сактагандыгын күбөлөндүрүүчү кагаздарды айтышкан. Алар: варранд жана коносаментти белгилешкен. Инвестициялык баалуу кагаздарга акция, облигация жана опционду белгилешкен. Негизинен жогоруда айтылгандардын баары баалуу кагаздардын негизин түзүп, корпорациялардын жалпы эле коммерциялык уюмдардын иш-аракетин жеңилдетип, киреше табуунун формасы катары пайдаланылып келет. Мындан сырткары баалуу кагаз базарында эмиссия жана эмитент деген терминдерге

токтоло турган болсок: эмиссия – бул жүгүртүүгө чыгарылган банктардын жана казначылардын билеттери, кагаз акчалары жана кымбат баалуу кагаздары. Ал эми эмитент дегенибиз эмиссияны иш жүзүнө ашыруучу юридикалык жакты айтабыз. Жогорудагы аталган баалуу кагаздарды корпорациялар деги эле коммерциялык уюмдардын баары КРнын Граждандык кодексинин 1-бөлүгү жана КРнын «Баалуу кагаздар рыногу» мыйзамынын негизинде жөнгө салынып турат.

1. Корпоративдик баалуу кагаздарды жөнгө салуучу ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын кызматкерлери алардын КРда же анын чегинен сыртта жүргүзүп жаткан ишкердигинде, КРда же анын чегинен сыртта чыгарылган баалуу кагаздардагы ар кандай жеке кызыкчылыктарын ачып берүүгө милдеттүү. Кыргыз Республикасы катышуучусу болуп саналган, мыйзамда белгиленген тартипте күчүнө кирген эл аралык келишимдер жана макулдашуулар, ошондой эле эл аралык укуктун баалуу кагаздар рыногун жөнгө салуучу жалпы таанылган принциптери жана ченемдери КРнын мыйзамдарынын бир бөлүгү болуп эсептелет.

Замандын талабына ылайык баалуу кагаздар товардык жактан, инвестициялык жактан өсүп-өнүгүүдө. Мамлекетибизде инвесторлордун келиши жана корпорациялардын көбөйүшү менен баалуу кагаздардын негизинде экономикабыз да бир топко өскөндүгү байкалууда.

Демек, корпорациялар баалуу кагаздарды иштетүүдө мыйзамдын негизинде иш алып барышса, мамлекетке да ишкерлерге да чоң пайда алып келери талашсыз. Мамлекеттин экономикасын жогорулатууда, казынасын толтурууда да чоң роль ойнойт. Баалуу кагаздардын корпорацияларды жалпы эле коммерциялык уюмдарды өнүктүрүүдө орду чоң жана жооптуу.

Нормативдик-укуктук актылар:

1. Кыргыз Республикасынын Граждандык Кодекси 1-б. 1996-ж. (по состоянию 20 января, 2015 года № 18).
2. КРнын «Баалуу кагаздар рыногу» жөнүндөгү мыйзамы. 2009-ж. 24-июль.
3. КРнын «Акционердик коомдор» жөнүндөгү мыйзамы. 2003-ж. 27-март.

Адабияттар:

1. Овечкин А.П. «Коммерческое право». – Москва, 2008г. - С.41.
2. Гушин В.В. «Корпоративное право» Москва 2006 г. С. 487.
3. Мусакожоев Ш. «Экономика» энциклопедиялык окуу куралы. Бишкек, 2003-ж. С. 177.

Рецензент:

кандидат философских наук Аблазов К.